Contents lists available at Red & River Publications

Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi

Dergi Anasayfası: www.rrpubs.com/index.php/ijoess

Research Article/Araştırma Makalesi

Boş zaman manipülasyonu ölçeği: Kitlelerin yönlendirilmesini ölçmeye yönelik bir çalışma

Ferdi Erişkin[1]*, **Tebessüm Ayyıldız Durhan**[1]

[1] *Rekreasyon Bölümü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 06500, Türkiye*

Öz

Boş zaman manipülasyonu, çeşitli mekanizmaların bireylerin boş zaman değerlendirme tercihlerinin kitle iletişim uygulamaları ile yönlendirme sürecidir. Araştırmada toplumun doğrudan veya dolaylı biçimde uğradıkları manipülasyon sonuçlarının incelenmesine yönelik bir ölçüm aracı geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Ankara ilinde yaşayan 411 kişi dahil edilmiştir. Ölçek geliştirme sürecinde kuramsal çerçeve doğrultusunda oluşturulan 54 maddelik madde havuzu uzman görüşleriyle değerlendirilerek kontrol maddesi hariç 33 maddeye indirilmiştir. Ardından AFA ile yapı belirlenmiş ve sonrasında model DFA ile doğrulanmıştır. Ölçüm aracı 22 soru 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutlar gösterişçi boş zaman, kültür endüstrisi, kültürel hegemonya, manipülasyon direnci ve manipülasyon farkındalığı olarak adlandırılmaktadır. Ölçüm aracına dair toplam iç güvenirlik katsayısı 0,85 olarak belirlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi, yapının doğrulandığını göstermektedir (χ^2/df = 2,84; RMSEA = 0,06; SRMR = 0,06; CFI = 0,93; NFI = 0,90; AGFI = 0,86). Alt boyutlar arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf düzeyden orta düzeye kadar değişen ilişkiler saptanmıştır (r = 0,175 – 0,476; p < 0,01). Sonuç olarak, elde edilen bulgular aracılığıyla geliştirilen ölçek boş zaman manipülasyonunun ölçümünde istatistiksel olarak doğrulanmış, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Boş zaman, manipülasyon, ölçek, geliştirme

Leisure manipulation scale: Measuring the directed influence on mass audiences

Abstract

Leisure manipulation refers to the process through which individuals' leisure preferences are shaped by various mechanisms mediated by mass communication and cultural production practices. This study aimed to develop a measurement tool to assess the direct or indirect manipulation processes experienced by individuals in their leisure evaluations. A total of 411 adults residing in Ankara participated in the research. In the scale development phase, a 54-item pool was generated based on the theoretical framework, and expert evaluations were obtained; following content validation and the removal of the control item, the pool was reduced to 33 items. Subsequently, the factor structure was determined through exploratory factor analysis (EFA) and later confirmed through confirmatory factor analysis (CFA). The final scale consists of 22 items and five subdimensions, labelled as conspicuous leisure, culture industry, cultural hegemony, manipulation resistance, and manipulation awareness. The overall reliability coefficient of the scale was calculated as 0.85. Confirmatory factor analysis supported the model's validity (χ^2/df = 2.84; RMSEA = 0.06; SRMR = 0.06; CFI = 0.93; NFI = 0.90; AGFI = 0.86). Correlations among subdimensions ranged from weak to moderate and were statistically significant (r = 0.175–0.476; p < 0.01). Overall, the findings indicate that the developed scale is a valid and reliable measurement instrument for assessing leisure manipulation.

Keywords: *Leisure, manipulation, scale, development*

GİRİŞ

Günümüz toplumlarında boş zaman, yalnızca dinlenme ve eğlenceyle sınırlı bir olgu olmaktan öte, bireylerin kimliklerini, değerlerini ve tüketim alışkanlıklarını şekillendiren önemli bir toplumsal alan hâline gelmiştir (Spracklen, 2023). Özellikle dijital platformlar ve sosyal medya ortamları aracılığıyla boş zaman etkinlikleri ekonomik değer üretim süreçlerine eklemlenmekte ve bireylerin yaratıcı faaliyetleri ticarileştirilmiş bir dijital emek biçimine dönüşmektedir (Akmeraner, 2018). İlgili bağlamda, boş zamanın içeriklerinin bireysel tercihler kadar sosyoekonomik konumla da ilişkili olduğunu ve boş zaman pratiklerinin belirli yapısal koşullar çerçevesinde biçimlendiği düşünülmektedir (Lemel & Katz-Gerro, 2015).

* *Corresponding author/Sorumlu Yazar*

E-mail address/E-posta adresi: ferdieriskin@hotmail.com (Erişkin F)

https://doi.org/10.70736/ijoess.2113

Received/Gönderim 13 October 2025; Received in revised form/Düzeltme 25 January 2026; Accepted/Kabul 3 March 2026

Available online/Çevrimiçi Erişim 20 March 2026

e-ISSN: 2146-1961/ ©2026 Yazarlar. Lisans Sahibi: Red & River Publications, Rize, Türkiye.

Bu makale, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY 4.0) hüküm ve koşulları kapsamında dağıtılan açık erişimli bir eserdir.

Kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri bağlamında boş zaman, kültür endüstrisinin standartlaştırıcı yapısı içerisinde metalaşan bir alan olarak ele alınmaktadır (Aytaç, 2004; Rojek, 2014; Adorno, 2021; Baudrillard, 2021). Kitle iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte boş zamanın yapısı ve içeriği daha fazla müdahale alanına açık hale gelmiştir (Chomsky, 2024; DeFleur & DeFleur, 2024). İlgili kitle iletişim uygulamalarının özellikle reklam propaganda, moda, imaj ve gösterge gibi araçlarla işlediği düşünülmektedir (Lippmann, 1998; Gültekin, 2016; Bernays, 2023). Sürecin sonunda boş zaman sadece tüketim odaklı bir piyasa haline gelmekle sınırlı kalmayarak, sistemin egemenliğini yeniden üreten bir hegemonya alanına da dönüşmüştür (Spracklen, 2009; Shippen, 2014; Rosenberg, 2021). Aytaç'ın (2004; 2006) çalışmalarında belirttiği üzere modern toplumlarda boş zaman sadece dinlenme ve eğlenme süreçlerini içermekle kalmayarak, bireylerin kimliklerini, aidiyetlerini ve sosyal statülerini tüketim kalıpları üzerinden yeniden kurdukları yaşam alanına dönüşmüştür. Böylece özgür tercih gibi görünen boş zaman etkinlikleri, aslında kapitalist piyasanın dayattığı metalaşmış unsurlar ve deneyimler olarak yapılandırılmaktadır. Omay ise (2008) çalışmasında ilgili konulara yaklaşımı daha fazla geliştirerek "boş zaman manipülasyonu" kavramını literatüre kazandırmıştır. Omay'ın (2008) tanımlamasına göre boş zaman manipülasyonu, kapitalist sistemin boş zamanı tüketim yönelimleri doğrultusunda yeniden biçimlendirme sürecini ifade etmektedir. Boş zaman kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin denetimi altında kalarak çalışmanın karşıtı olan edilgen bir dönem olmaktan çıkarılmış ve tüketim süreçleriyle iç içe geçirilmiştir. Sonuç olarak da sistemin devamlılığını sağlayacak bir üretim alanı olarak yeniden yapılandırılmaktadır (Omay, 2008).

Kapitalist sistemin kurduğu yönlendirme kadar, parti-devlet yapısında boş zamanın doğrudan devlet eliyle düzenlenmesi de belirleyicidir. Shi'nin (2023) incelemesi, parti-devletin "katılımcı totalitaryen" bir modelle insanların boş zaman davranışlarını çoğu kez haz, alışkanlık ve örgütlü katılım yoluyla biçimlendirdiğini göstermektedir. Mevcut çerçevede boş zamanın üç katmanlı olarak siyasallaştırılmış, kolektifleştirilmiş, kurumsallaştırılmış kademeli biçimde düzenlenmesi, manipülasyonun sadece tüketim odaklı olmadığını, otoriter yönetimde de süreklilik kazandığını düşündürmektedir. Belirtilen doğrultuda, boş zaman manipülasyonu kavramının daha detaylı tanımlanması ve açıklanması gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışma için boş zaman manipülasyonu, ''ekonomik ve siyasal güç mekanizmalarının kitle iletişim uygulamaları aracılığıyla bireylerin boş zaman algılarını, yönelimlerini ve tercihlerini sistematik olarak yönlendiren bir algı yönetimi sürecidir'' ifadesiyle tanımlanmıştır.

Boş zaman bağlamında kitle manipülasyonu uygulamalarının sonuçlarını doğrudan ölçmek, çoğu durumda deneysel araştırma tasarımlarını gerektirmektedir. Bununla birlikte bu tür tasarımlar hem yöntemsel hem de etik açıdan karmaşık süreçler içermektedir. Literatürde tüketicilerin manipülasyon algısını ölçmeye yönelik araçlar (Berthiaume vd., 2024) ya da ikili ilişkiler bağlamında manipülasyonu değerlendiren ölçekler (Yılmaz, 2018; Aydemir, 2021) bulunmakla birlikte, boş zaman teması içinde kitle manipülasyonunu doğrudan ve çok boyutlu biçimde ele alan bir ölçme aracının sınırlı olduğu görülmektedir. Mevcut durum kuramsal olarak tartışılan yönlendirme mekanizmalarının ampirik düzeyde sınanmasına yönelik önemli bir boşluk oluşturmaktadır. Özellikle Omay'ın (2008) boş zaman bağlamında manipülasyon temasını ele alan çalışmasından itibaren, boş zaman manipülasyonunu doğrudan ve çok boyutlu biçimde nicel ya da nitel olarak yapılandıran sistematik bir araştırmaya literatürde rastlanmamaktadır. Dolayısıyla kitle iletişim kuramları, kültür endüstrisi yaklaşımı ve hegemonya çerçevesi doğrultusunda boş zaman manipülasyonunu makro düzeyde ölçebilen, çok boyutlu ve psikometrik açıdan temellendirilmiş bir ölçek geliştirilmesi literatür açısından önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. İlgili doğrultuda çalışmanın temel amacı, boş zaman üzerindeki yönlendirme süreçlerini nicel düzeyde görünür kılacak, psikometrik açıdan geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmeyi hedeflemektedir. Mevcut yaklaşım, kuramsal varsayımlar ile ölçülebilir göstergeler arasındaki bağı güçlendirerek literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Kavramsal çerçeve

Gösterişçi boş zaman

Bireyin boş zaman değerlendirme tercihlerinde itibar/prestij sinyali üretme ve görünürlük arayışı düzeyini ölçmektedir. Kuramsal temeli Veblen'in gösteriş temelli boş zaman kavramsallaştırmasıdır. Boyut, Bourdieu'nun (1986) sembolik sermaye ve Goffman'ın (2020) benliğin sunumu yaklaşımlarıyla desteklenmiştir. Veblen'e (2021) göre gösterişli boş zaman, ekonomik refahın ve toplumsal üstünlüğün bir yansımasıdır. Üretken bir katkı içermeyen etkinlikler aracılığıyla zaman harcamanın sergilenmesi, boş zamanı bir itibar/prestij aracına dönüşmesidir (Veblen, 2021). İlgili yönelim, bireylerin ekonomik güçlerini, çalışmadan muafiyetlerini ve toplumsal itibarlarını görünür kılma amacıyla gerçekleştirilen pratiklerden oluşur. Ortaya çıkan prestij sergileme gayreti, kişinin ait hissettiği sınıfsal konumun korunmasını da hedeflemektedir. Sosyal çevreye ayrıcalık mesajı veren sembolik bir işlev görmektedir (Bourdieu, 1986). Benliğin kamusal sunumuna ilişkin etkileşimsel kısım ise, prestij sinyallerinin gündelik karşılaşmalarda nasıl sahnelendiğini açıklamaktadır (Goffman, 2020).

Kültür endüstrisi

Kuramsal temelde Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi tezindeki standartlaştırma ve yıldız sistemi vurgularıyla açıklanmaktadır (Adorno, 2021). Lippmann'ın (1998) psödo-çevre ve stereotip kavramları, medyanın "zihinlerdeki imgeleri" şekillendirerek rıza üretimi yaratmasını açıklamaktadır. Bandura'nın (2002) sosyal öğrenme ve Gerbner ve diğerlerinin (1986) ekme (cultivation) yaklaşımları, model alma ve uzun süreli maruziyetin tercihleri nasıl kalıcılaştırdığını temellendirmektedir. Kültür endüstrisinin çerçevesi, özellikle medya ve sosyal medya kanallarıyla ikna yolunu açıklamaktadır. Ünlüler üzerinden anlam transferi modeli, ünlülerin rol model biçimiyle tercih ettiği etkinliklerin çekiciliğinin artmasını mekanizma düzeyinde gerekçelendirmektedir. Modern toplumlarda kültür endüstrisi, kitle iletişim araçları üzerinden standartlaştırılmış boş zaman formatları üretir ve bu formatları reklam, film/dizi anlatıları ve ünlü/rol-model sistemleriyle dolaşıma sokarak, ürün

yerleştirme ve tekrar yoluyla belirli etkinlikler, mekânlar ve destinasyonlar 'olması gereken' seçenekler olarak kodlanmaktadır ve uzun süreli maruz kalma bu kodları doğallaştırmaktadır (Gerbner vd., 1986; Adorno, 2021).

Kültürel hegemonya

Hegemonyada, egemen sınıfın kültürel ve ideolojik kontrolü fiziksel zorlamayla değil bireylerin egemen normlara rıza göstermesiyle süreçler işlemektedir(Herman & Chomsky, 1990). Egemen ideolojinin yayılması için boş zamana yönelim, aktivite ve etkinlikler birer araç olarak değerlendirilmektedir. Egemen sınıfın değerleri, bireylerin boş zaman tercihlerini belirleyen normlar olarak kabul görmektedir. Diğer bir açıdan hegemonya bireylerin günlük yaşamlarında 'normal' olarak kabul ettikleri normları benimsemelerini sağlanmaktadır. Her ne kadar hegemonya bireylerin boş zaman tercihlerini sınırlayarak negatif etkiler yaratıyor gibi görünse de belirli normların, tüketim farkındalığı, sağlıklı yaşam ve toplumsal uyum gibi olumlu sonuçlar doğurabileceği de göz önünde bulundurulmaktadır. Kültürel hegemonya bireyin boş zaman tercihlerinde çoğunluk normlarına uyum, toplumsal onay arayışı ve dışlanmaktan kaçınma güdülerinin ağırlığını ölçmektedir. Kuramsal dayanak, Gramsci'nin (1992) hegemonya çerçevesinde rızanın gündelik normlar aracılığıyla üretilmesi fikrinden ortaya çıkmaktadır. Cialdini ve diğerlerinin (1990)'da tanımlayıcı (çoğu kişinin ne yaptığı) ve emredici (toplumun neyi onayladığı) norm ayrımı, maddelerindeki "beklentiye uygun seçim" ve "hoş karşılanmayan etkinlikten kaçınma" vurguları yoluyla temellendirilmektedir. Ek olarak grup baskısı altında gözlenen uyum mekanizmaları (Asch, 1956) ile normatif ve bilgisel etki ayrımı (Deutsch & Gerard, 1955) çerçevesi ekseninde, çoğunlukla eğilimleri ölçen tutarlı bir yapı olarak tanımlanmaktadır.

Manipülasyon direnci

Modern toplumlarda bireyler, geleneksel yapıların zayıflamasıyla birlikte kararlarını daha fazla sorgulamak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla bireylerin kendi tercihlerini oluşturması, sürekli olarak tercihleri gözden geçirme kapasitesini arttırmaktadır. Geleneksel normlar ve otoriteler zayıfladığında, bireylerin özgünlük arayışı daha ön plana çıktığı ifade edilebilir. Ancak bu ön plana çıkan özgünlük, kendi kararlarını bağımsız bir şekilde oluşturabilmesi ile bağlantılı olarak görülmektedir. Manipülasyon direnci bireyin manipülasyon uygulamalarını eleştirel biçimde çözümleyip bunlara karşı özerk, değerlerin ön planda tutulduğu tercihler üretme kapasitesini ifade etmektedir. Freire'nin (2005) eleştirel bilinç yaklaşımında birey, günlük yaşamını biçimlendiren ideolojik veya simgesel etkileri fark ederek (eleştirel yansıtma) ve bu farkındalığı amaçlı eyleme veya davranışa dönüştürmektedir. Mevcut çerçevede Brehm'in (1966) psikolojik reaktans kuramı, algılanan yönlendirme ya da özgürlük kısıtına karşı gelişen bilişsel-duygusal direnç ve karşıt davranış eğilimini açıklamaktadır. Alt boyut bu iki hattın kesişiminde konumlandırılmıştır. Manipülasyon direnci ile anlamda eleştirel yansıtma bireye yönlendirmeyi tanıma yetisi kazandırmaktadır (Freire, 2005). İlgili doğrultuda kaynak alınan reaktans mekanizmasıyla (Brehm, 1966) bu tanımayı davranışsal direnç ve özerk seçime bağlayarak özgün tercihlere geçiş yapılması söz konusudur. Böylelikle sunulan manipülatif unsurlara yönelik tanıma ve bu yönde sunulan popülerlik dalgalarına yönelik direnç oluşması sağlanmaktadır. Dolayısıyla süreçte birey veya toplumsal olarak kitle sunulan onay normu karşısında kendi değerlerini göz önünde bulundurarak özgünlük ve özerklik tercihlerini ön planda tutmaktadır.

Manipülasyon farkındalığı

Manipülasyon farkındalığı, bireyin boş zaman değerlendirme tercihlerini etkileyen yönlendirme ve ikna süreçlerini tanıma ve adlandırma düzeyini olarak ifade edilebilir. İlgili boyut, ikna bilgisi modelinin öngördüğü taktik farkındalığı yaklaşımına dayanmaktadır (Friestad & Wright, 1994). İlgili yaklaşıma göre birey, maruz kaldığı iletişim içeriğinin ikna amacı taşıyıp taşımadığını ayırt edebildiği ölçüde manipülatif girişimleri çözümleyebilmektedir. Farkındalık aynı zamanda Langer'ın (2023) "aktif fark etme" yaklaşımı çerçevesinde ele alınmaktadır. Langer'in yaklaşımı, bireyin otomatikleşmiş tepkilerden uzaklaşarak içinde bulunduğu durumu bilinçli biçimde değerlendirmesini vurgulamaktadır. Otomatik kabulün azalması, manipülatif unsurların sorgulanmasını mümkün kılmaktadır.

Eleştirel bilinç perspektifi ise bireyin ekonomik, toplumsal ve kültürel baskı mekanizmalarını fark etmesini ve bu farkındalığı değerlendirme sürecine dâhil etmesini açıklamaktadır (Freire, 2005). Belirtilen doğrultuda manipülasyon farkındalığı, sadece bireysel bilişsel bir süreç olmakla sınırlı kalmadan toplumsal yapıların eleştirel biçimde değerlendirilmesini içeren bir bilinç düzeyi olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Şekil 1'de sunulan model, boş zaman bağlamında kitle manipülasyonunun mekanizmalarından başlayarak iletişim araçları ve işleyiş kanalları aracılığıyla birey düzeyinde ortaya çıkan etkilerine uzanan çok katmanlı yapısını betimlemektedir. Araştırmada ölçme aracı, manipülasyonun araçlarını doğrudan ölçmek yerine, literatürde kuramsal olarak varsayılan manipülasyon sonuçlarından hareketle kitle düzeyindeki yansımaları ölçmeyi hedeflemektedir. Model, manipülasyon uygulamalarının olası etkilerine ilişkin kuramsal çıkarımların sistematik biçimde sınıflandırılması sonucunda tümevarımsal bir yaklaşımla yapılandırılmıştır (Thomas, 2006; Gioia vd., 2013). Dolayısıyla ölçek geliştirme süreci, manipülasyonun varsayımsal sonuçlarını ölçülebilir alt boyutlara dönüştürme amacıyla tasarlanmıştır.

YÖNTEM

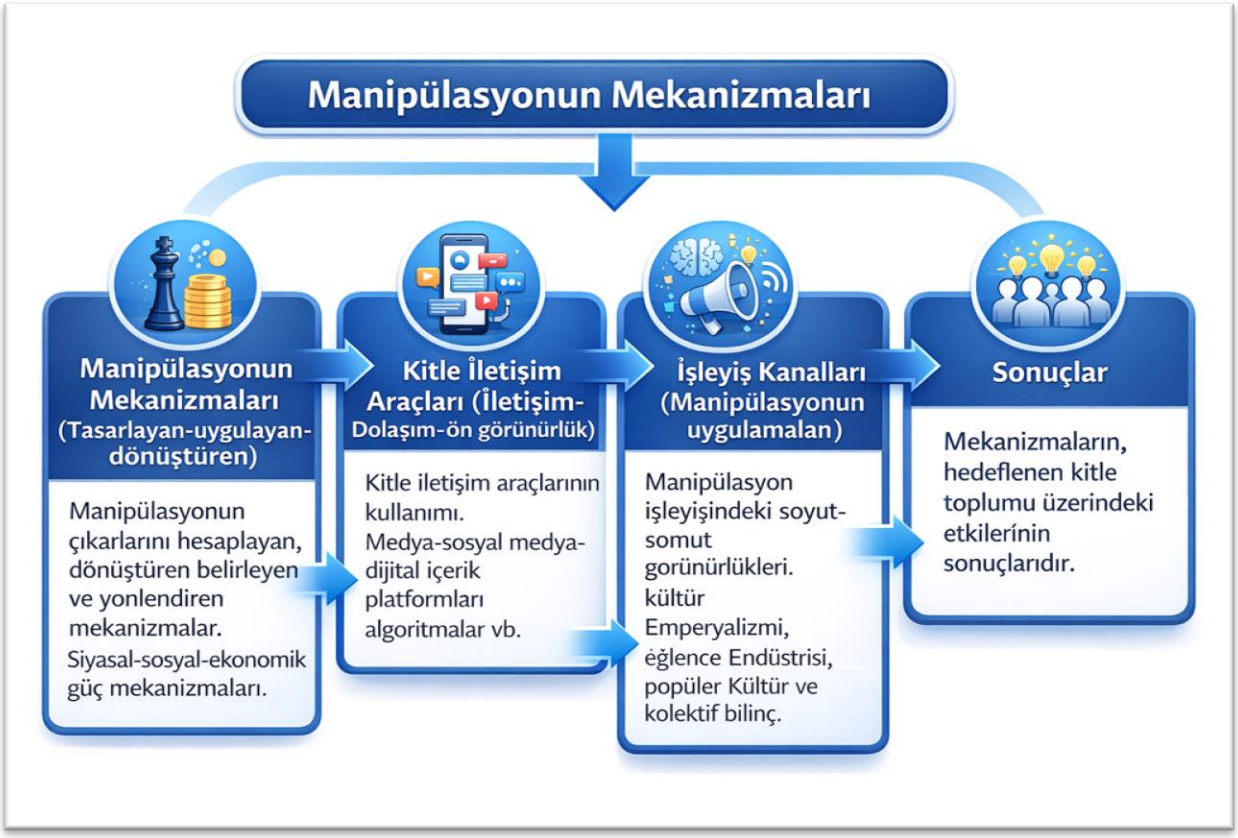

Şekil 1. Boş Zaman Manipülasyonu Kavramsal İşleyiş Modeli

Araştırma modeli

Araştırma literatürde tanımlanan kuramsal yapıları ampirik olarak test etmeyi amaçlayan teori temelli bir ölçek geliştirme araştırmasıdır (DeVellis, 2016; Boateng vd., 2018). Ölçek geliştirme sürecinde ilgili kuramsal boyutlar esas alınmış ve bu yapılar ölçülebilir maddelere dönüştürülmüştür. Araştırmada ölçek geliştirme süreci, kuramsal çerçevenin oluşturulması, madde havuzunun hazırlanması, uzman görüşleriyle içerik geçerliğinin sağlanması, ön uygulamanın yapılması, madde analizlerinin gerçekleştirilmesi, açımlayıcı faktör analizinin yürütülmesi, nihai uygulamanın yapılması, doğrulayıcı faktör analizinin tamamlanması ve ölçeğin son haline karar verilmesi aşamalarını kapsamaktadır. (DeVellis, 2016). Sürecin ilk aşamasında, ölçeğin dayandığı kuramsal çerçeve kapsamlı biçimde oluşturulmuş ve literatürdeki ilgili kavramlar doğrultusunda geniş bir madde havuzu geliştirilmiştir. Ardından, geliştirilen maddelerin kapsam geçerliğini değerlendirmek amacıyla alanında uzman kişilerden görüş alınmış ve öneriler doğrultusunda maddelerde gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Uzman değerlendirmelerini sonrasında ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmış ve ölçeğin temel yapısı ortaya çıkarılmıştır. AFA sonucunda elde edilen form, test–tekrar test sürecinde ikinci bir örnekleme (n=326) uygulanmıştır. Elde edilen verilerle ölçeğin yapı geçerliliğini değerlendirmek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Tüm aşamalardan elde edilen psikometrik kanıtlar birlikte değerlendirilerek ölçeğin son haline karar verilmiştir.

Madde geliştirme süreci

Kitle iletişim araçları ve manipülasyon kuramsal çerçevesi doğrultusunda, boş zaman üzerinde uygulanan yönlendirmelerin olası sonuçları tümevarım yaklaşımıyla değerlendirilmiş ve bu doğrultuda taslak madde seti oluşturulmuştur. Hazırlanan 54 maddelik taslak form, uzman değerlendirmesi sürecine alınmıştır. Uzman değerlendirmeleri sürecinde taslaktaki her bir madde "uygun değil (1)", "kısmen uygun/revize edilmeli (2)" ve "uygun (3)" şeklinde puanlanmıştır. Altı uzmanın verdiği puanların ortalaması hesaplanmış ve ortalama puanı 2.50'nin üzerinde olan 21 madde doğrudan forma dâhil edilmiştir. Ortalama puanı 1.6'nın üzerinde olan 19 madde, uzmanların nitel dönütleri doğrultusunda yeniden yapılandırılarak tekrar uygunluk değerlendirmesine tabi tutulmuş, ortalama 2.5 üzeri puan alan 12 madde forma eklenmiştir. Ortalama puanı 1.5 ve altında olan tüm maddeler ise içerik geçerliği açısından yetersiz bulunarak elenmiştir.

Etik kurul onayı

Araştırma, Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından değerlendirilerek 29.04.2025 tarihli X sayılı toplantıda etik açıdan uygun bulunmuştur. Resmi onay 30.04.2025 tarihli ve E-77082166-604.01-1229492 sayılı yazı ile verilmiştir. Veri toplama

süreci, ilgili etik kurulun belirlediği ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgilendirilmiştir. Çalışma gönüllü katılım esasına göre yürütülmüştür. Katılımcıların gizlilik ve kişisel veri güvenliğine ilişkin tüm ilkeler titizlikle gözetilmiştir.

Araştırma grubu (evren-örneklem)

Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama süreci, erişilebilir durumda olan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 18–60 yaş aralığındaki kamu ve özel sektör çalışanı 411 yetişkin birey ile gerçekleştirilmiştir. Belirtilen örneklem özelliklerini taşımayan, emekli bireyler ile çalışmakla birlikte örgün öğrenimine devam eden bireyler örneklem kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca eksik veya tutarsız veri içeren formlar analiz sürecine dahil edilmemiştir. Kontrol sorusunu (23. Madde)'yi hatalı yanıtlayan katılımcıların verileri araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırmada kişisel bilgi kapsamında yaş, eğitim, cinsiyet, çalışma sektörü ve medeni durum bilgileri alınmış, devamında ölçüm aracındaki maddeler yüz yüze anket yöntemiyle katılımcılara sunulmuş ve veriler elde edilmiştir.

Verilerin toplanması/işlem yolu

Çalışmada yer alan örneklem grubu Ankara ilinde yaşayan kamu ve özel sektör çalışanı olan 18-60 yaş arası bireyler ile sınırlandırılmıştır. Veri toplama süreci iki aşamada yürütülmüştür. İlk uygulama Mayıs–Haziran 2025 döneminde gerçekleştirilmiştir. Oluşturulan 33 maddelik (artı 1 kontrol sorusu) nihai form ilk uygulamaya sunulmuştur. Yüz yüze (%68, n=279) ve çevrim içi Google Forms (%32, n=132) yoluyla toplam 411 kişiden veri toplanmıştır. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonrasında elde edilen yapının yeniden test edilmesi amacıyla ilk ölçümden yaklaşık üç hafta sonra Temmuz 2025 döneminde tekrar test süreci başlatılmıştır. Ağustos 2025 tarihinde tekrar 326 kişiden veri elde edilmiş olup katılımcıların 183'ü kadın, 143'ü erkek, yaş aralığı 176 kişi 18-30 50 kişi 30-60 yaş çalışanı bireyler ve örneklemin büyük bölümünü lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip kamu ve özel sektör çalışanı bireyler oluşturmaktadır.

Verilerin analizi

Verilerin analizinde ölçek geliştirme basamakları izlenmiş, veriler SPSS 27 paket programıyla ve Lisrel 8.80 programıyla değerlendirilmiştir. Veri setine ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde tüm maddelerin –1 ile +1 aralığında yer aldığı görülmektedir. Mevcut durum, maddelerin normal dağılıma yakın özellik gösterdiğini ve açımlayıcı faktör analizi için gerekli varsayımları karşıladığını göstermektedir (Tabachnick, & Fidell, 2013). Ortak yöntem yanlılığını değerlendirmek amacıyla Harman'ın Tek Faktör Testi ve ölçeğin iç tutarlılığını desteklemek amacıyla Guttman split-half güvenirlik katsayısı hesaplanmıştır. Döndürülmemiş temel bileşenler analizinde ilk faktörün toplam varyansın %25,61'ini açıkladığı görülmüştür. Guttman split-half güvenirlik katsayısının 0,675 kabul edilebilir sınırın altına yakın olmakla birlikte, ölçeğin genel Cronbach alfa 0,85 katsayısı ile birlikte değerlendirildiğinde iç tutarlılığın yeterli düzeyde olduğu görülmüştür.

Açımlayıcı faktör analizi süreçlerinde döndürülmüş bileşenler analizi tercih edilmiş ve buna yönelik birbirine yük veren ve alt boyutta 2 madde kalan maddeler faktör yükleri de kesme değeri 0,40'ın altında olmak kaydıyla ölçüm aracından teker teker atılarak yapı tekrar sınanmıştır. Döndürme yöntemi varimax olarak tercih edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sürecinde faktör yükleri için alt kesme değeri 0,40 olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte yük değerleri ve çapraz yüklenme durumu, faktörler arası ayırt edicilik ve kuramsal tutarlılık birlikte değerlendirilmiştir. İlgili kapsamda 40'ın altında faktör yüküne sahip olan ve bir kısmının birden fazla faktörde benzer düzeyde yük alarak (yük farkı < 0,10) binişik yapı sergilediği gerekçesiyle çıkarılmıştır. Her bir madde çıkarımının ardından analiz yinelemeli olarak tekrarlanmıştır. Ayrıca madde çıkarımında iki maddeli alt boyut oluşan maddelerde çıkartılmıştır.

AFA sürecinde faktör yükü .40'ın altında kalan maddeler modelden çıkartıldıktan sonra, kalan maddelerde anlamlı düzeyde yüklenme görülmemiştir. Dolayısıyla nihai ölçekte hiçbir madde birden fazla faktöre yüklenmemiş ve yapısal netlik sağlanmıştır. AFA ile belirlenen yapı, ikinci örneklem üzerinde doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. DFA'da modelin standart faktör yükleri, t değerleri ve hata varyansları raporlanmıştır. Model uyumu χ^2/df, CFI, RMSEA ve SRMR gibi temel uyum indeksleri üzerinden değerlendirilmiştir. Elde edilen değerlerin kabul edilebilir düzeylerde olduğu görülmüş ve ölçeğin ölçüm modelinin doğrulandığı anlaşılmıştır.

BULGULAR

Çalışma grubunu Ankara ilinde yaşayan, ekonomik gelire sahip 18–60 yaş aralığında toplam 411 birey oluşturmaktadır. Katılımcıların %57,2'si kadın, %42,8'i erkektir. Yaş değişkenine göre katılımcıların yarıya yakını 18–30 yaş aralığında (%50,6), diğer yarısı ise 31–60 yaş aralığında (%49,4) yer almaktadır. Eğitim düzeyine ilişkin dağılım incelendiğinde, katılımcıların %14,4'ünün lise, %11,4'ünün ön lisans, %53,8'inin lisans ve %20,4'ünün lisansüstü düzeyde eğitime sahip olduğu görülmektedir. Çalışma durumuna göre katılımcıların %72,7'si bir işte çalışmakta, %27,3'ü ise çalışmamaktadır. Medeni durum açısından grubun %58,9'unun bekâr, %41,1'inin evli olduğu belirlenmiştir. Bu veriler, araştırma grubunun demografik açıdan dengeli bir dağılım gösterdiğini ve farklı sosyo-ekonomik özellikleri temsil eden bir örneklem yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Çalışma grubuna yönelik yüzde ve frekans dağılımları

Değişken	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	235	57,2
	Erkek	176	42,8
Yaş	18-30 yaş	208	50,6
	31-60 yaş	203	49,4
Eğitim	Lise	59	14,4
	Ön lisans	47	11,4
	Lisans	221	53,8
	Lisansüstü	84	20,4
Çalışma Durumu	Kamu Çalışanları	299	72,7
	Özel sektör-Bağımsız	112	27.3
Medeni hal	Bekar	242	58,9
	Evli	169	41,1
N= (411)			

Tablo 2. Boş zaman manipülasyonu ölçeğine dair KMO ve Barlett testi sonuçları

KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uyum Ölçüsü		0,837
Barlett Küresellik Testi	x^2	2860.514
	sd	231
	p	0,001

Yapılan KMO (0,837) ve Bartlett (χ^2=2860.514, p < 0,001) testi sonucu, örneklem sayısının faktör analizi yapmak için uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Boş Zaman Manipülasyonu Ölçeğinin toplam açıklanan varyans değerleri

Ölçek alt boyutu	Maddeler	Faktör yükü	Özdeğer	Varyans (%)	Kümülatif varyans (%)
Kültür Endüstrisi	bzm12	0,844	5,63	11,38	11,38
	bzm11	0,739			
	bzm14	0,597			
	bzm13	0,523			
	bzm10	0,485			
Gösterişçi Boş Zaman	bzm4	0,796	2,23	10,33	21,72
	bzm5	0,706			
	bzm3	0,555			
	bzm6	0,525			
	bzm2	0,454			
Manipülasyon Direnci	ters28	0,683	1,82	8,10	29,82
	ters29	0,628			
	ters26	0,465			
	ters27	0,464			
	ters30	0,431			
Manipülasyon Farkındalığı	bzm35	0,648	1,57	7,84	37,66
	bzm34	0,644			
	bzm33	0,553			
Kültürel Hegemonya	bzm20	0,661	1,14	6,76	44,43
	bzm21	0,579			
	bzm25	0,434			
	bzm22	0,416			

Döndürülmüş faktör analizi sonucunda ölçeğin beş faktörlü bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Birinci faktörün özdeğeri 5,635 olup toplam varyansın %11,386'sını açıklamaktadır. İkinci faktörün özdeğeri 2,238, açıkladığı varyans oranı %10,335'tir. Üçüncü faktörün özdeğeri 1,82 olup toplam varyansın %8,10'unu açıklamaktadır. Dördüncü faktörün özdeğeri 1,57 ve açıkladığı

varyans oranı %7,84, beşinci faktörün özdeğeri 1,14 ve varyans oranı %6,76'dır. Beş faktör birlikte değerlendirildiğinde ölçeğin toplam açıklanan varyansı %44,43'e ulaşmaktadır.

Açımlayıcı faktör analizinde faktör yükleri için kesme değeri 0,40 olarak belirlenmiştir. Binişik maddeler ile alt boyutta iki maddeye düşen yapılar tespit edildiğinde maddeler ölçüm aracından tek tek çıkarılmış ve her çıkarım sonrasında döndürülmüş bileşenler analizi yeniden uygulanmıştır. Ortak yöntem yanlılığını incelemek amacıyla döndürülmemiş temel bileşenler analizi gerçekleştirilmiş ve ilk faktörün toplam varyansın %25,61'ini açıkladığı belirlenmiştir.

Açımlayıcı faktör analizinde ortak varyansa dayalı extraction yöntemleri, PCA'ya kıyasla daha düşük toplam varyans açıklayabilmektedir (Costello & Osborne, 2005). Scherer ve diğerlerinin (1988)'e göre sosyal bilimlerde çok boyutlu ölçeklerde toplam açıklanan varyansın %40–60 aralığında olması kabul edilebilir bir düzeydir (Akt.: Tavşancıl, 2005). Çalışmada elde edilen %44,43'lük toplam varyans oranı, faktör yükleri, communalities değerleri ve doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen uyum indeksleri ile birlikte raporlanmıştır (Hair vd., 2014, s. 652–654).

Tablo 4. Faktör isimleri ve madde sayıları

Faktörler	İsimler	Maddeler
Faktör 1	Gösterişçi Boş Zaman	1-2-3-4-5
Faktör 2	Kültür Endüstrisi	6-7-8-9-10
Faktör 3	Kültürel Hegemonya	11-12-13-14
Faktör 4	Manipülasyon Direnci	15-16-17-18-19 ters kodlanmaktadır
Faktör 5	Manipülasyon Farkındalığı	20-21-22

Tablo 4 incelendiğinde, ölçeğin beş faktörlü bir yapı gösterdiği ve her faktörün kavramsal olarak birbirinden ayrışan bir boyutu temsil ettiği görülmektedir. Birinci faktör "Gösterişçi Boş Zaman" olarak adlandırılmış olup bireylerin boş zamanı statü, görünürlük ve toplumsal onay elde etme aracı olarak kullanmalarına ilişkin maddeleri içermektedir. İkinci faktör "Kültür Endüstrisi" başlığı altında, bireylerin medya ve tüketime dayalı kültürel üretim mekanizmaları tarafından yönlendirilmesine ilişkin ifadeleri kapsamaktadır. Üçüncü faktör "Kültürel Hegemonya" olarak tanımlanmış ve kültürel normlar, değerler ve ideolojik yapılar aracılığıyla bireylerin boş zaman anlayışının şekillendirilmesine odaklanmıştır. Dördüncü faktör "Manipülasyon Direnci"dir ve ters kodlanan maddeler aracılığıyla bireylerin manipülatif etkilere karşı bilinçli direnç geliştirme eğilimini ölçmektedir. Son olarak, beşinci faktör "Manipülasyon Farkındalığı" bireylerin medya, reklam ve dijital içerikler yoluyla yönlendirilme süreçlerinin farkında olma düzeylerini değerlendirmektedir.

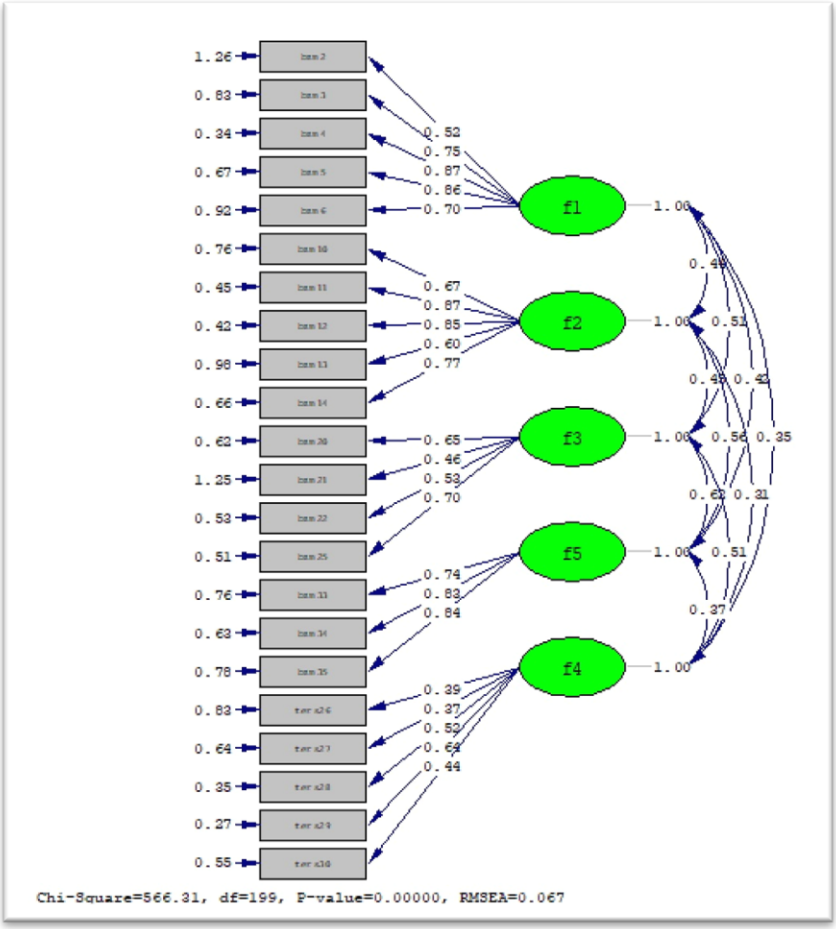

Şekil 2. Doğrulayıcı faktör analizi diyagramı

Tablo 5. Boş zaman manipülasyonu ölçeğinin uyum değerleri ve standart uyum değerleri

Uyum İndeksi	Kabul Edilebilir Değer	Elde Edilen Değer
Ki-Kare / Serbestlik Derecesi	≤ 5,00	2,84
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	≥0,90	0,93
Standartlaştırılmış Hata Kareleri Ortalamasının Kökü (SRMR)	≤0,10	0,06
Düzeltilmiş Uyum iyiliği indeksi (AGFI)	≥0,90	0,86
Yaklaşım Hatasının Kareli Ortalamasının Karekökü (RMSEA)	≤0,08	0,06
Normlaştırılmış Uyum İndeksi (NFI)	≥0,90	0,90

(Schumacker & Lomax, 2004).

Tablo 5 incelendiğinde, Boş Zaman Manipülasyonu Ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda elde edilen uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeylerde olduğu görülmektedir. Ki-kare/sb (χ^2/df) oranı 2,84 olup 5,00 sınır değeri içerisindedir. Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI = 0,93) ve Normlaştırılmış Uyum İndeksi (NFI = 0,90), ilgili literatürde önerilen eşik değerleri karşılamaktadır. Standartlaştırılmış Hata Kareleri Ortalamasının Kökü (SRMR = 0,06) ile Yaklaşım Hatasının Kareli Ortalamasının Kökü (RMSEA = 0,06) kabul edilen sınırlar içindedir (≤0,08). Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (AGFI = 0,86) değeri de raporlanmıştır. Bu göstergeler birlikte ele alındığında, DFA sonuçları modelin belirlenen beş faktörlü yapıya uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Boş zaman manipülasyonu ölçeği alt boyutlarının ilişkisel analizi

Ölçekler	r
Gösterişçi Boş Zaman	1
Kültür Endüstrisi	0,378**
Kültürel Hegemonya	0,318**
Manipülasyon Direnci	0,264**
Manipülasyon Farkındalığı	0,324**

p<0,05**

Tablo 6 incelendiğinde, Boş Zaman Manipülasyonu Ölçeği alt boyutları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunduğu görülmektedir. "Gösterişçi Boş Zaman" boyutu ile "Kültür Endüstrisi" (r = 0,378, p < 0,01), "Kültürel Hegemonya" (r = 0,318, p < 0,01), "Manipülasyon Direnci" (r = 0,264, p < 0,01) ve "Manipülasyon Farkındalığı" (r = 0,324, p < 0,01) alt boyutları arasında zayıf ile orta düzey arasında değişen pozitif korelasyonlar saptanmıştır. İlgili bulgu, ölçeğin alt boyutlarının birbirinden kavramsal olarak ayrışmakla birlikte aynı yapının farklı yönlerini ölçtüğünü göstermektedir.

Tablo 7. Boş zaman manipülasyonu ölçeği alt boyutlarına yönelik iç tutarlılık katsayıları

	Faktörler	İsimler	α
Cronbach alpha	Faktör 1	Gösterişçi Boş Zaman	0,76
	Faktör 2	Kültür Endüstrisi	0,80
	Faktör 3	Kültürel Hegemonya	0,66
	Faktör 4	Manipülasyon Direnci	0,68
	Faktör 5	Manipülasyon Farkındalığı	0,72
	Toplam		0,85
Guttman Split Half	İlk %50	Bzm 1-11	0,81
	Son %50	Bzm 12-22	0,73

Ölçeğin toplamı için Guttman Split-Half katsayısı = 0,675

Tablo 7 incelendiğinde, Boş Zaman Manipülasyonu Ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha katsayılarının 0,66 ile 0,80 arasında değiştiği görülmektedir. Faktör 1 (Gösterişçi Boş Zaman) için α = 0,76, Faktör 2 (Kültür Endüstrisi) için α = 0,80, Faktör 3 (Kültürel Hegemonya) için α = 0,66, Faktör 4 (Manipülasyon Direnci) için α = 0,68 ve Faktör 5 (Manipülasyon Farkındalığı) için α = 0,72 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin toplam Cronbach's Alpha katsayısı ise α = 0,85'tir. Split-half analizinde, maddelerin ilk yarısı için Cronbach's Alpha değeri 0,81, ikinci yarısı için 0,73 olarak bulunmuştur. Ölçeğin toplamı için Guttman Split-Half katsayısı = 0,675 olarak bulunmuştur.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Boş zaman manipülasyonu, ekonomik, kültürel ve normatif süreçlerin kesişiminde işleyen dolaylı bir yapı olduğundan, varyansın birden fazla boyuta dağılması kuramsal çerçeveyle tutarlılık göstermektedir. Maddelerin çoğunun 0,50'nin üzerinde faktör yüklerine sahip olması yapının istikrarlı olduğunu, yalnızca birkaç ters kodlu maddenin görece düşük yük değerleri

göstermesi ise ölçümün bütünlüğünü zedelemediğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgu, manipülasyonun boş zaman bağlamında tek boyutlu bir yönlendirme sürecinden ziyade boş zamanın çok boyutlu sembolik sermaye üretimi, kültür endüstrisinin standartlaştırıcı yönlendirmesi, hegemonik normlar aracılığıyla rıza üretimi, bireysel reaktans ve eleştirel bilinç düzeylerinde ayrışan katmanlı bir yapı ortaya koyduğunu düşündürmektedir. Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonuçları, ölçeğin beş faktörlü yapısının istatistiksel olarak anlamlı biçimde ayrıştığını göstermektedir. KMO = 0,837 değeri örneklem yeterliliğinin iyi düzeyde olduğunu, Bartlett testi (χ^2 = 2860,514; p < 0,001) değişkenler arasında faktörleşmeye elverişli bir korelasyon yapısının bulunduğunu göstermektedir. Beş faktör birlikte toplam varyansın %44,43'ünü açıklamaktadır. Sosyal bilimlerde soyut ve çok katmanlı yapıları ölçen ölçeklerde toplam varyansın tek bir baskın faktörde yoğunlaşmaması, yapının çok boyutlu doğasıyla uyumlu bir durumdur (Akt.: Tavşancıl, 2005). Elde edilen yapı beş faktörlü özelliğin ölçeğin yapısını doğrular nitelikte olduğunu desteklemektedir.

Yılmaz'ın (2018) İnsan İlişkilerinde Manipülasyon Ölçeği ve Aydemir'in (2021) Duygusal Manipülasyon Ölçeği ile karşılaştırıldığında, bu araştırmada geliştirilen Boş Zaman Manipülasyonu Ölçeğinin ölçüm nesnesi bakımından farklı bir düzeyde konumlandığı görülmektedir. Yılmaz'ın (2018) çalışmasında KMO = 0,908 ve toplam açıklanan varyansın %67,37; Aydemir'in (2021) çalışmasında ise KMO = 0,918 ve toplam varyansın %65,86 olarak raporlanması, her iki ölçeğin de kişiler arası, doğrudan gözlenebilir ve davranışsal olarak daha homojen manipülatif stratejileri ölçmesinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli ölçek geliştirme çalışmaları da bağlama özgü tüketim eğilimlerinin çok boyutlu biçimde ölçülebileceğini göstermektedir (Gül & Yurtsizoğlu, 2025). İlgili çalışma da bireylerin hedonik, faydacı ve statü temelli tüketim yönelimlerini sistematik olarak ortaya koyarak ölçümün bağlamsal özgüllüğünün önemini vurgulamaktadır. Mevcut araştırma ise bu literatür hattını boş zaman bağlamında kitle manipülasyonu yapı süreçlerine taşıyarak, yönlendirmelerin kültürel ve hegemonik etkiler üzerinden nasıl biçimlendiğini ölçülebilir hale getirmektedir. Mevcut çalışmada geliştirilen ölçek KMO = 0,837 ve toplam açıklanan varyansın %44,43 olmasıyla çok boyutlu ve daha soyut bir yapıyı temsil etmektedir. Doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen χ^2/df = 2,84; CFI = 0,93; NFI = 0,90; RMSEA = 0,06; SRMR = 0,06; AGFI = 0,86 değerleri modelin kabul edilebilir ve tutarlı bir uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

Temel fark, manipülasyonun burada tekil birey için ya da tekil bireyler üzerine aktif olarak uyguladığı bir strateji olmanın ötesinde kitle için hedeflenen makro düzey süreçlerin boş zaman tercihlerine yansıması olarak ele alınmasıdır. İlgili yapısal özellik, varyans oranlarının mikro düzey manipülasyon ölçekleriyle bire bir karşılaştırılmasını metodolojik olarak sınırlamaktadır ve elde edilen %44,43'lük toplam varyansın ölçülen olgunun kuramsal kapsamını ve karmaşıklığını yansıttığını göstermektedir. Belirtilen bağlamda geliştirilen ölçek, manipülasyonu kişiler arası stratejik etkileşim düzeyinden çıkararak boş zaman bağlamında kültürel ve hegemonik rıza süreçlerinin birey düzeyindeki sonuçlarını ampirik olarak ayrıştırabilmesi bakımından literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Ölçeğin ortaya koyduğu beş faktörlü yapı, boş zaman manipülasyonunun çok katmanlı doğasını ayrıştırmaktadır. Gösterişçi Boş Zaman boyutunun ayrı bir faktör olarak ortaya çıkması, boş zamanın statü prestij üzerinden tercihlerle birlikte bu tercihlerin aynı zamanda sergilenmesini temsil etmektedir, aynı zamanda sembolik sermaye ve statü üretimi aracı olarak da işlediğini düşündürmektedir. Boş zaman pratiklerinin toplumsal görünürlük ve prestij üzerinden anlamlandırıldığı yönündeki yaklaşımlarla da benzerlik göstermektedir (Sullivan & Katz-Gerro, 2007; Lemel & Katz-Gerro, 2015)

Kültür Endüstrisi boyutu popüler kültür yönlendirmelerinin medya aracılığıyla standartlaştırılmış boş zaman formatlarının bireysel tercihler üzerindeki etkisini temsil etmektedir. İlgili faktörün ayrışması, manipülasyonun bireysel arzuyla birlikte dolaşıma sokulan kültürel içeriklere dayalı yönlendirme mekanizmalarına bağlı olarak işlediğini göstermektedir. Dolayısıyla boş zamanın popüler eğlence, yaratıcılık ve tasarım ekseninde kültürel üretim süreçleriyle bütünleşmesi, tercihlerin kültür endüstrisi tarafından yapılandırılan dolaşım ağları içinde şekillendiğine işaret etmektedir (Rodríguez-Ferrándiz, 2014).

Kültürel Hegemonya boyutunun ayrı bir yapı olarak ortaya çıkması ise, boş zaman tercihlerinin toplumsal normlar, onay beklentisi ve dışlanma kaygısı gibi rıza üretim süreçleriyle de şekillendiğini göstermektedir. Mevcut durum, manipülasyonun normatif düzeyde içselleştirilen bir boyuta sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim medya aracıyla boş zaman bağlamında toplumsal kimlikleri ve hegemonik normları yeniden ürettiğini gösteren bulgular, eğlence pratiklerinin keyif almanın ötesinde normatif düzenin dolaşıma girdiği alanlar olduğunu ortaya koymaktadır (Kivel & Johnson, 2009).

Manipülasyon Direnci ve Manipülasyon Farkındalığı boyutlarının ayrı faktörler olarak belirlenmesi, yönlendirme süreçlerine karşı birey düzeyinde kavramsal olarak ayrıştırılan iki yapının ampirik olarak da farklılaştığını göstermektedir. Farkındalık, yönlendirme süreçlerinin bilişsel düzeyde tanınmasını ve ayırt edilmesini temsil ederken; direnç, bu tanımanın davranışsal ve değer temelli tercihlere yansımasını ifade etmektedir. Direnç boyutundaki maddeler analiz öncesinde ters kodlanmış ve toplam puan hesaplamasına bu doğrultuda dahil edilmiştir. Buna rağmen iki boyutun ayrı faktörler olarak ortaya çıkması, ayrışmanın yalnızca madde yöneliminden değil, yapısal farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum, manipülasyon sonuçlarının yalnızca etkiler üzerinden değil; bireyin bu etkilere verdiği tepkiler üzerinden de analiz edilebileceğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak araştırmada geliştirilen Boş Zaman Manipülasyonu Ölçeğinin beş faktörlü yapısı, boş zaman manipülasyonunun çok katmanlı ve süreçsel doğasını görünür kılmaktadır. Kültür Endüstrisi ve Kültürel Hegemonya boyutları, boş zaman tercihlerinin makro düzeyde üretilen içerikler ve normatif rıza mekanizmaları aracılığıyla biçimlendiğini

göstermektedir. Gösterişçi Boş Zaman boyutu, bu yönlendirme süreçlerinin statü ve sembolik sermaye üretimi üzerinden davranışsal düzeyde somutlaştığını ortaya koymaktadır. Manipülasyon Farkındalığı ve Manipülasyon Direnci boyutları ise bireyin bu süreçleri bilişsel olarak tanıma ve davranışsal olarak konum alma biçimlerini temsil etmektedir. Bütünlük, manipülasyonun tek yönlü bir etki mekanizması olmadığını üretim, içselleştirme ve tepki düzeylerini kapsayan çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Ölçülen yapının soyut bir olgu olması, faktörlerin tekil bir davranış kümesinde yoğunlaşmasından ziyade çok boyutlu ve dağınık bir yapıda ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. İlgili nedenle açıklanan toplam varyansın orta düzeyde kalması, modelin zayıflığından ziyade manipülasyonun üretim, içselleştirme ve tepki boyutlarını kapsayan karmaşık doğasına işaret etmektedir. Elde edilen uyum indeksleri ve faktör yapısı birlikte değerlendirildiğinde, ölçeğin hem kavramsal tutarlılığa hem de istatistiksel bütünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca boş zaman, yalnızca içerik bakımından özgün ve bireysel bir deneyim alanı olmanın ötesinde, yönlendirmeye açık tercihlerin biçimlendiği ve kültürel kontrol mekanizmalarının etkili olduğu bir pratik alan olarak değerlendirilebilir hale gelmiştir. Geliştirilen ölçek, bu dönüşümü ampirik olarak ölçülebilir hale getirmektedir. Böylece boş zamanın nötr bir serbestlik alanı olmanın ötesinde, güç, rıza ve yönlendirme dinamikleri içinde yapılandığı gösterilmektedir.

Öneriler

Geliştirilen ölçeğin farklı demografik temelinde ölçüm değişmezliği analizleri (configural, metric ve scalar invariance) ile sınanması önerilmektedir. İlgili tür analizler, ölçeğin farklı alt gruplarda aynı yapıyı ölçüp ölçmediğinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca ölçeğin farklı kültürel bağlamlarda uygulanarak yapı geçerliliğinin ve faktör yapısının kültürlerarası tutarlılığının test edilmesi literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Bu doğrultuda yapılacak kültürler arası karşılaştırmalar, boş zaman manipülasyonunun evrensel ve bağlamsal boyutlarını ayırt etmeye imkân tanıyabilir.

Boş zaman manipülasyonunun süreçsel doğası dikkate alındığında, ölçeğin boylamsal tasarımlarla kullanılarak manipülasyon farkındalığı ve direncinin zamansal değişim dinamiklerinin incelenmesi önerilmektedir. Özellikle dijital medya maruziyeti artışı veya algoritmik içerik önerileri gibi değişkenlerle birlikte yürütülecek izleme çalışmaları, modelin açıklayıcılığını güçlendirebilir. Ayrıca medya okuryazarlığı, eleştirel bilinç geliştirme ya da farkındalık temelli eğitim müdahalelerinin ön test–son test desenleriyle değerlendirilmesi, ölçeğin uygulamalı geçerliliğini ortaya sınayabilir ve manipülasyon direncinin geliştirilebilir bir yapı olup olmadığını test edilebilir.

Ek olarak ölçek sonuçlarının nitel veriyle desteklenmesi, manipülasyonun öznel deneyim boyutunun daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Özellikle yüksek ve düşük manipülasyon puanlarına sahip katılımcılarla yapılacak derinlemesine görüşmeler, yönlendirme süreçlerinin bireysel anlamlandırma biçimlerini ortaya koyarak modelin açıklayıcılığını ve aynı zamanda mikro işleyiş süreçlerini açıklayabilir.

Sınırlılıklar ve güçlü yönler

Boş zaman manipülasyonu ölçeğinin önem arz eden kısımları öncelikle kitle manipülasyonu (Crowd/Mass) sonuçlarının ölçülebilmesine teorik olarak zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla benzer akademik çalışma alanlarında da uygulanabilir olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ortak yöntem yanlılığı kontrolünün yapılmış olması ve çok boyutlu bir yapının ortaya konulması çalışmanın metodolojik sağlamlığını artırmaktadır.

Örneklemin belirli bir çalışma statüsü ve yaş aralığı ile sınırlandırılmış olması, elde edilen bulguların farklı sosyodemografik gruplara doğrudan genellenmesini sınırlayabilir. İlgili nedenle yapının farklı örneklemler üzerinde yeniden sınanması önem taşımaktadır.

Etik beyan

Bu makale, Gazi Üniversitesi/Türkiye, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 29 Nisan 2025 tarihli ve E-77082166-604.01-1229492 numaralı kararı ile gerçekleştirilmiştir.

Üretken YZ Kullanım Beyanı

ChatGPT (sürüm 5.2) dahil olmak üzere yapay zekâ tabanlı araçlar, bu çalışmada yalnızca dil düzenleme amaçları için, örneğin makalenin gramerini, netliğini ve okunabilirliğini iyileştirmek için kullanılmıştır. Veri analizi, sonuçların yorumlanması veya bilimsel içerik üretimi için hiçbir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

CRediT yazarlık katkı beyanı

Erişkin F.: Kavramsallaştırma, Yazı - Orijinal Taslak, Kaynaklar, Yazma - İnceleme ve Düzenleme **Ayyıldız Durhan T.:** Biçimsel analiz, Veri Düzenleme, Doğrulama,

Veri kullanılabilirliği

Yazara makul bir süre önceden haber verilmesi koşuluyla, çalışmanın verileri herhangi bir zamanda paylaşılabilir.

Çıkar çatışması beyanı

Yazarlar, bu makalede bildirilen çalışmayı etkileyebilecek bilinen hiçbir çıkar çatışması veya kişisel ilişki bulunmadığını beyan ederler.

Teşekkür

N/A

KAYNAKLAR

Adorno, T. W. (2021). *Kültür endüstrisi – Kültür yönetimi* (N. Ülner, M. Tüzel, & E. Gen, Çev.; 12. bs.). İletişim Yayınları. (Original work published 1944)

Akmeraner, Y. (2018). Digital labour in social media: Expropriation of leisure time, commercialization of creative activity and the problem of alienation. *Culture & Communication / Kültür ve İletişim, 21*(42), 98–119.

Asch, S. E. (1956). Studies of independence and conformity: I. A minority of one against a unanimous majority. *Psychological Monographs: General and Applied, 70*(9), 1–70. [Crossref]

Aydemir, C. (2021). Duygusal manipülasyon ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlilik ve güvenirlilik çalışması. *Global Journal of Economics and Business Studies, 10*(19), 87–94.

Aytaç, Ö. (2004). Kapitalizm ve hegemonya ilişkileri bağlamında boş zaman. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28*(2), 115–138.

Aytaç, Ö. (2006). Tüketimcilik ve metalaşma kıskacında boş zaman. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*, 27–53.

Bandura, A. (2002). Social cognitive theory in cultural context. *Applied Psychology: An International Review, 51*(2), 269–290. [Crossref]

Baudrillard, J. (2021). *Tüketim toplumu* (N. Tutal & F. Keskin, Çev.; 17. bs.). Ayrıntı Yayınları. (Original work published 1970)

Bernays, E. (2023). *Propaganda* (S. S. Cevlan, Çev.). Pegasus Yayınları. (Original work published 1928)

Berthiaume, B., Rajaobelina, L., & Ricard, L. (2024). Multidimensional perception of manipulation scale validation and its impact on satisfaction with the visit. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior, 37*(1), 3–32.

Boateng, G. O., Neilands, T. B., Frongillo, E. A., Melgar-Quiñonez, H. R., & Young, S. L. (2018). Best practices for developing and validating scales for health, social, and behavioral research: A primer. *Frontiers in Public Health, 6*, 149. [Crossref]

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press. [Crossref]

Brehm, J. W. (1966). *A theory of psychological reactance*. Academic Press.

Chomsky, N. (2024). *Medya gerçeği* (O. Akınhay & A. Yılmaz, Çev.; 2. bs.). Alfa Yayınları. (Original work published 1989)

Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology, 58*(6), 1015–1026. [Crossref]

Costello, A. B., & Osborne, J. W. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation, 10*(1), 1–9. [Crossref]

DeFleur, M. L., & DeFleur, M. H. (2024). *Kitle iletişim kuramları: Kökenleri, süreçleri ve etkileri açıklamak* (M. Ö. Gedikoğlu, Çev.; 1. bs.). Anadolu Ajansı Yayınları. (Original work published 2022)

Deutsch, M., & Gerard, H. B. (1955). A study of normative and informational social influences upon individual judgement. *Journal of Abnormal Psychology, 51*(3), 629–636. [Crossref]

DeVellis, R. F. (2016). *Scale development: Theory and applications* (4th ed.). Sage.

Freire, P. (2005). *Education for critical consciousness*. Continuum. (Original work published 1974)

Friestad, M., & Wright, P. (1994). The persuasion knowledge model: How people cope with persuasion attempts. *Journal of Consumer Research, 21*(1), 1–31. [Crossref]

Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., & Signorielli, N. (1986). Living with television: The dynamics of the cultivation process. In J. Bryant & D. Zillmann (Eds.), *Perspectives on media effects* (pp. 17–40). Lawrence Erlbaum.

Gioia, D. A., Corley, K. G., & Hamilton, A. L. (2013). Seeking qualitative rigor in inductive research: Notes on the Gioia methodology. *Organizational Research Methods, 16*(1), 15–31. [Crossref]

Goffman, E. (2020). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (B. Cezar, Çev.). Metis. (Original work published 1959)

Gramsci, A. (1992). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. N. Smith, Eds. & Trans.; 11th printing). Lawrence & Wishart; International Publishers. (Original work published 1971)

Gül, O., & Yurtsizoglu, Z. (2025). Development and validation of the scale for analysing the consumption behaviours of e-sports players using a mixed-methods approach. *Sage Open, 15(3).* [Crossref]

Gültekin, M. (2016). *Algı yönetimi ve manipülasyon: Kanmanın ve kandırmanın psikolojisi*. Pınar Yayınları.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Pearson.

Herman, E. S., & Chomsky, N. (1990). *Rızanın imalatı: Medyanın ekonomi politiği* (S. S. Aydın, Çev.). Aram Yayınları. (Original work published 1988)

Kivel, B. D., & Johnson, C. W. (2009). Consuming media, making men: Using collective memory work to understand leisure and the construction of masculinity. *Journal of Leisure Research, 41*(1), 110–134. [Crossref]

Langer, E. J. (2023). *The mindful body: Thinking our way to chronic health*. Ballantine Books.

Lemel, Y., & Katz-Gerro, T. (2015). The stratification of leisure: Variation in the salience of socioeconomic dimensions in shaping leisure participation in two consumer societies. *Society & Leisure / Loisir & Société, 38*(3), 399–422. [Crossref]

Lippmann, W. (1998). *Public opinion* (2nd ed.). Free Press. (Original work published 1922)

Omay, U. (2008). Boş zamanın manipülasyonu ve çalışma. *İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 10*(3), 122–147.

Rodríguez-Ferrándiz, R. (2014). Culture industries in a postindustrial age: Entertainment, leisure, creativity, design. *Critical Studies in Media Communication, 31*(4), 327–341. [Crossref]

Rojek, C. (2014). *Capitalism and leisure theory*. Routledge. (Original work published 1985)

Rosenberg, S. D. (2021). *Time for things: Labor, leisure, and the rise of mass consumption*. Duke University Press.

Scherer, R. F., Luther, D. C., Wiebe, F. A., & Adams, J. S. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological reports*, *62*(3), 763-770. [Crossref]

Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Lawrence Erlbaum Associates.

Shi, Y. (2023). *Living with the party: How leisure shaped a new China*. Palgrave Macmillan.

Shippen, N. M. (2014). *Decolonizing time: Work, leisure, and freedom*. Palgrave Macmillan.

Spracklen, K. (2009). *The meaning and purpose of leisure: Habermas and leisure at the end of modernity*. Palgrave Macmillan. [Crossref]

Spracklen, K. (2023). Hegemony in postmodernity: Lifeworld colonization and the instrumentalization of leisure. *International Journal of the Sociology of Leisure, 6*(3), 283–296. [Crossref]

Sullivan, O., & Katz-Gerro, T. (2007). The omnivore thesis revisited: Voracious cultural consumers. *European Sociological Review, 23*(2), 123–137. [Crossref]

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson Education.

Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayın Dağıtım.

Thomas, D. R. (2006). A general inductive approach for analyzing qualitative evaluation data. *American Journal of Evaluation, 27*(2), 237–246. [Crossref]

Veblen, T. (2021). *Aylak sınıfın teorisi* (E. Kırmızıaltın & H. Bilir, Çev.; 5. bs.). Heretik Yayınevi. (Original work published 1899)

Yılmaz, H. (2018). İnsan ilişkilerinde manipülasyon ölçeği. *Manas Journal of Social Studies, 7*(4), 449–467.

Ek 1. Boş Zaman Manipülasyonu Ölçeği

Aşağıda, boş zaman etkinliklerine yönelik tercih ve davranışlar üzerinde dışsal faktörlerin yönlendirmelerindeki etkileri değerlendirmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Lütfen her bir ifadeyi dikkatle okuyunuz ve sizin için ne ölçüde geçerli olduğunu düşünerek uygun seçeneği işaretleyiniz. Ölçekte doğru ya da yanlış cevap yoktur; önemli olan kendi görüşünüzü yansıtmanızdır.	**Kesinlikle katılmıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Tamamen katılıyorum**
1-) Boş zaman etkinliklerimi seçerken, kişisel statümü yansıtacak tercihler yapmayı önemsiyorum.					
2-) Boş zamanımı yüksek maliyetli etkinliklerle değerlendirmek, sosyal çevremde etkili bir statü göstergesidir.					
3-) Boş zaman etkinliklerimde sosyal çevreme etkileyici görünmek için dikkat çekici etkinlikler seçerim.					
4-) Boş zamanımı planlarken, tercih ettiğim etkinliklerin prestij unsuru taşımasına dikkat ederim.					
5-) Sosyal medyada etkili bir şekilde paylaşabileceğim etkinlikler yapmayı öncelikli bulurum.					
6-) Sosyal medyadaki reklamlarda sıkça paylaşılan etkinlikler, boş zaman tercihlerimi belirler.					
7-) Sinema Filmlerinde gördüğüm aktiviteler, boş zaman etkinliklerimi seçmemde etkili oluyor.					
8-) Dizilerde gördüğüm aktiviteler, boş zaman etkinliklerini seçmemde etkili oluyor					
9-) Örnek aldığım kişilerin tercih ettiği boş zaman etkinliklerini ben de yapmak isterim.					
10-) Beğendiğim ünlülerin tercih ettiği boş zaman etkinlikleri benim için daha çekici hale gelir.					
11-) Boş zaman tercihlerimde, toplumun beklentilerine uygun seçimler yaparım.					
12-) Toplum tarafından hoş karşılanmayan boş zaman etkinliklerine katılmak benim için rahatsız edici olur.					
13-) Toplumda yaygın olan boş zaman etkinliklerine katılmadığımda dışlanmış hissederim.					
14-) Sosyal çevremde kabul görmek için çoğunluğun katıldığı boş zaman etkinliklerine katılmayı tercih ederim.					
15-) Boş zaman etkinlikleri gösterişten uzak olsa bile benim için anlamını korur.					
16-) Sanal boş zaman etkinlikleri daha keyif verici olsa bile gerçek dünyada vakit geçirmeyi önemserim.					
17-) Medyada sıkça tanıtılan etkinliklere yönelmek yerine, kendi özgün tercihlerimi oluştururum.					
18-) Popüler olan boş zaman etkinlikleri sürekli değişse bile özgün tercihlerimi değiştirmez.					
19-) Kendi değerlerime uygun boş zaman etkinlikleri seçmek, benim için toplumsal onay almaktan daha önemlidir.					
20-) Beğendiğim ve takip ettiğim popüler kişilerin boş zaman değerlendirme tercihlerimi etkilediğinin farkındayım.					
21-) İçinde bulunduğum toplumun boş zaman tercihlerimi yönlendirdiğini düşünüyorum.					
22-) Sanal platformların, hangi boş zaman etkinliklerini tercih etmem gerektiği konusunda algımı yönettiğini düşünüyorum.					

Notlar

1. **Ölçek 5'li Likert tipindedir.** Maddeler 1 (Kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (Tamamen katılıyorum) arasında puanlanmaktadır.
2. **Toplam puan,** bireyin boş zaman değerlendirme tercihlerinde dışsal yönlendirmelere maruz kalma ve bu yönlendirmelerden etkilenme düzeyini, başka bir ifadeyle ***manipülasyonun toplam etkisini*** göstermektedir.

   *Toplam puan yükseldikçe manipülasyon etkisi artmaktadır.

   *Toplam puan düştükçe manipülasyon etkisi azalmaktadır.
3. **Manipülasyon Direnci** alt boyutundaki maddeler (15, 16, 17, 18, 19) ters kodlanmaktadır.

   *Bu maddeler toplam puana dahil edilmeden önce 1↔5 ve 2↔4 olacak şekilde yeniden kodlanmalıdır.
4. **Manipülasyon Direnci** alt boyutu kendi içinde değerlendirildiğinde aritmetik ortalama esas alınmaktadır.
   - Ters kodlama yapıldıktan sonra analizlerde 2.50 eşik değer olarak kabul edilebilir. Ortalama **2.50'nin altında ise yüksek direnç**, Ortalama **2.50'nin üzerinde ise düşük direnç** düzeyini göstermektedir.

Değerlendirme, alt boyutun kendi iç tutarlılığı ve yönelim yapısı dikkate alınarak yapılmalıdır.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY 4.0) ile lisanslanmıştır.